

TANQIDIY FIKRLASHNI O‘STIRISHDA YOZMA VA OG‘ZAKI FIKR BILDIRISH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Sharopova Zarnigor Tolib qizi

Buxoro davlat universiteti

2- bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda yozma va og‘zaki fikr bildirish kompetensiyalarining ahamiyati va roli tahlil qilinadi. Tanqidiy fikrlash orqali o‘quvchilarning mantiqiy, asosli fikr yuritish qobiliyati shakllanadi. Yozma va og‘zaki fikr bildirish kompetensiyalari esa bu jarayonda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Maqolada ushbu kompetensiyalarni samarali rivojlantirish usullari va ularning ta‘lim jarayonidagi o‘rni ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, yozma va og‘zaki fikr bildirishni uyg‘unlashtirish orqali talabalarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini yanada mustahkamlash mumkinligi ta‘kidlanadi.

Kalit so‘zlar: tanqidiy fikrlash, yozma fikr bildirish, og‘zaki fikr bildirish, kompetensiya, ta‘limda tanqidiy fikrlash, fikrlarni ifoda etish, ta‘lim metodlari, munozara, insho yozish, taqdimot

РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ ПИСЬМЕННОГО И УСТНОГО ОБЩЕНИЯ С РАЗВИТИЕМ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Аннотация: В данной статье анализируется значение и роль компетенций письменной и устной речи в развитии критического мышления. Благодаря критическому мышлению у учащихся формируется способность мыслить логически и аргументированно. Компетенции письменной и устной речи служат важным инструментом в этом процессе. В статье рассматриваются методы эффективного развития этих компетенций и их роль в образовательном процессе. Также подчёркивается, что навыки критического мышления учащихся могут быть дополнительно усилены путём сочетания письменной и устной речи.

Ключевые слова: критическое мышление, письменное выражение, устное выражение, компетентность, критическое мышление в образовании, выражение идей, методы обучения, обсуждение, написание эссе, презентация

DEVELOPING WRITTEN AND ORAL COMMUNICATION COMPETENCES WHILE DEVELOPING CRITICAL THINKING

Abstract: *This article analyzes the importance and role of written and oral expression competencies in the development of critical thinking. Through critical thinking, students' ability to think logically and reasoned is formed. Written and oral expression competencies serve as an important tool in this process. The article considers methods for effectively developing these competencies and their role in the educational process. It is also emphasized that students' critical thinking skills can be further strengthened by combining written and oral expression.*

Keywords: *critical thinking, written expression, oral expression, competence, critical thinking in education, expression of ideas, teaching methods, discussion, essay writing, presentation*

Kirish. Zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli bo'lish uchun nafaqat bilimga ega bo'lish, balki o'z fikrini aniq va mantiqiy ifoda eta olish ham muhimdir. Shu nuqtai nazardan, tanqidiy fikrlash va fikr bildirish kompetensiyalari o'quvchilar va talabalar uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Tanqidiy fikrlash — bu muammolarni chuqur tahlil qilish, turli nuqtai nazarlarni solishtirish va asoslarga tayangan holda qaror qabul qilish qobiliyatidir. Ushbu maqolada tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda yozma va og'zaki fikr bildirishning o'рни, ularni shakllantirish usullari va samaradorligi ko'rib chiqiladi. Tanqidiy fikrlash qobiliyati insonni passiv qabul qiluvchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Bu jarayonda shaxs har bir axborotni tekshiradi, ularning ishonchliligi va mantiqiyligini baholaydi, xulosalar chiqaradi. Bunda fikr bildirish kompetensiyalari — yozma va og'zaki muloqot orqali o'z fikrini aniq va ravon ifoda eta olish qobiliyati — katta ahamiyatga ega. Yozma fikr bildirish tanqidiy fikrlash jarayonining mustahkamlanishida muhim vositadir. Yozuv orqali talaba o'z fikrini tartibga soladi, asoslaydi va boshqalarga tushunarli shaklda yetkazadi. Shu bilan birga, yozma ishlar — insho, tahliliy maqolalar, sharhlar — tanqidiy fikrlashni chuqurlashtirishga yordam beradi, chunki yozuvda fikrlarni qayta ko'rib chiqish, ularni takomillashtirish imkoniyati bor. Yozma ishlar talabaning mantiqiy fikrlash, lug'at boyligini oshirish va grammatika qoidalarini to'g'ri qo'llash ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Og'zaki muloqot — tanqidiy fikrlashni amaliyotga tatbiq etishda muhim rol o'ynaydi. Nutq orqali o'quvchilar o'z fikrlarini jonli tarzda ifoda etadilar, muhokamalarda qatnashadilar va boshqalar fikrini tinglash orqali yangi bilimlarga ega bo'ladilar. Og'zaki fikr bildirish ishonch, jamoa bilan muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi, shuningdek, tez fikrlash va moslashuvchanlikni oshiradi. Munozaralar, taqdimotlar, guruh ishlari bu kompetensiyalarni shakllantirishda samarali metod hisoblanadi.

Yozma va ogʻzaki kompetensiyalarni rivojlantirish usullari. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda yozma va ogʻzaki fikr bildirish koʻnikmalarini birgalikda rivojlantirish lozim. Bu uchun quyidagi usullar samarali boʻlishi mumkin:

- Munozaralar tashkil etish: Talabalar mavzu boʻyicha oʻz fikrlarini bayon qilib, boshqalarning qarashlarini tinglash orqali tahlil qilish koʻnikmasini oshiradilar.
- Insho va maqolalar yozish: Oʻquvchilarga mavzuni chuqur oʻrganib, oʻz nuqtai nazarini asoslash imkonini beradi.
- Taqdimotlar tayyorlash: Ogʻzaki fikrlarni tartibli va ravon ifodalashga oʻrgatadi.
- Tanqidiy tahlil mashqlari: Matnlar yoki voqealarni tahlil qilish, baholash, xulosalar chiqarish faoliyatlarini oʻz ichiga oladi.
- Refleksiya yozuvlari: Oʻz fikrlarini qayta koʻrib chiqish va takomillashtirish uchun foydalidir.

Xudoyberdiyev tanqidiy fikrlashni taʼlim jarayonida mustahkamlash uchun yozma va ogʻzaki fikr bildirish koʻnikmalarini rivojlantirish zarurligini taʼkidlaydi. U taʼlim jarayonida talabalarni faollikka, mustaqil fikrlashga undash uchun munozaralar va insho yozish kabi interfaol metodlardan keng foydalanishni tavsiya qiladi.

N. Qodirova tanqidiy fikrlashning kommunikativ kompetensiyalar bilan chambarchas bogʻliqligini koʻrsatadi. U yozma va ogʻzaki fikr bildirish orqali talabalarning mantiqiy tahlil qilish, fikrlarini asoslash va boshqalar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatlarini shakllantirish muhimligini taʼkidlaydi. Shuningdek, oʻquv jarayonida interaktiv dars usullari qoʻllanishi tanqidiy fikrlashni oshirishga yordam beradi, deb hisoblaydi.

N. Yoʻldoshev, O. Musurmonova, M. Xoliqberdiyeva kabi olimlar taʼkidlashicha, tanqidiy fikrlash — bu oʻquvchining bilimni tayyor qabul qilmay, uni tahlil qilish, baholash va yangi gʻoyalarni ilgari surish jarayonidir. Bu jarayonning muvaffaqiyatli kechishi uchun fikrni yozma va ogʻzaki shaklda toʻgʻri ifodalash muhim omil sanaladi. Oʻquvchi oʻz fikrini dalillar bilan asoslab yoritmasa, tanqidiy fikrlash jarayoni toʻliq shakllanmaydi (N. Yoʻldoshev, 2019). Musurmonova oʻz tadqiqotlarida yozma nutqni rivojlantirishni tanqidiy tafakkur shakllanishining asosiy bosqichi sifatida belgilaydi. Unga koʻra: yozma fikrlash oʻquvchidan mantiqiy izchillik, tahlil, taqqoslash va umumlashtirishni talab qiladi; insho, esse, matn tahlili, xulosa chiqarish topshiriqlari oʻquvchini tanqidiy yondashuvga undaydi. M. Quronov esa yozma fikrni shakllantirishni "fikrni ifodalash madaniyatini oʻstirish" deb baholaydi. U yozma mashqlar orqali oʻquvchi oʻz fikrini mantiqiy asoslash, dalillar keltirishga oʻrganishini taʼkidlaydi.

- X. Qoʻchqorova oʻzbek tili darslarida yozma topshiriqlar orqali fikrni tahliliy ifodalashni oʻrgatish zarurligini uqtiradi. Uning fikricha, tanqidiy yozuv mashqlarida oʻquvchi: matndan asosiy gʻoyani ajratadi;
- muallif fikriga munosabat bildiradi;

- muqobil yechimlar taklif etadi.

S. Matchonov va M. Rahmonova tadqiqotlarida og‘zaki nutqni tanqidiy tafakkur bilan bog‘lab, quyidagi fikrni ilgari surgan: Og‘zaki fikr bildirish – o‘quvchining mulohazasi, dalillari va qarashlarini real kommunikatsiya sharoitida himoya qilish ko‘nikmasidir. Bu jarayon: a)savol-javob, muhokama, debat, intervyu kabi dialogik vaziyatlarda amalga oshadi;b)o‘quvchini mustaqil fikrga ega bo‘lishga, fikrini asosli himoya qilishga o‘rgatadi.

Pedagogik yondashuvlar bo‘yicha xulosa

Olim	Asosiy yondashuv	Tavsiya etgan metodlar
N. Yo‘ldoshev	Tanqidiy fikrlash – tafakkurning faol shakli	Muammoli savollar, tahliliy suhbat
O. Musurmonova	Yozma nutq orqali tanqidiy tahlilni rivojlantirish	Insho, esse, matn tahlili
M. Quronov	Fikrni mantiqan asoslash madaniyatini o‘stirish	Dalillash mashqlari
S. Matchonov	Og‘zaki fikr – muloqotda mustaqil pozitsiya ifodasi	Munozara, debat, ro‘l o‘yinlari
R. Yo‘ldosheva	Fikrni ifoda va himoya qilish kompetensiyasini rivojlantirish	“Fikrlar piramidasi”, “Aqliy hujum”
X. Qo‘chqorova	Matn asosida fikrni tahliliy yozish	Matn tahlili, muallif fikrini baholash

Xulosa. O‘zbek tilshunos va metodist olimlarining ilmiy izlanishlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayoni fikrni og‘zaki va yozma tarzda ifodalash kompetensiyalari bilan uzviy bog‘liq. Chunki inson tafakkurining o‘shida fikrni bayon etish — tafakkurning tashqi ko‘rinishi bo‘lib, og‘zaki va yozma ifoda jarayonida fikr aniqlanadi, asoslanadi va yangicha g‘oya shaklida mustahkamlanadi.

Ko‘pchilik o‘zbek metodistlarining fikriga ko‘ra (O. Musurmonova, N. G‘aybullayeva, M. Quronov), yozma va og‘zaki ifodani bir-biridan ajratib o‘rganish samarasizdir. Yozma faoliyat o‘quvchining fikrini chuqur tahlil qilishni o‘rgatsa, Og‘zaki faoliyat bu fikrni ijtimoiy muloqotda sinovdan o‘tkazish imkonini beradi. Demak, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda integrativ metodika — ya‘ni yozma va og‘zaki fikr bildirishni uyg‘unlashtirgan yondashuv zarur.

Masalan:

- “Debat – esse” kombinatsiyasi: avval bahs, keyin yozma xulosa;
- “Matn tahlili – munozara” metodi: matn asosida og‘zaki va yozma fikrlar uyg‘unligi.

Tanqidiy fikrlashni o‘stirishda fikr bildirish kompetensiyalarining rivoji:

- o‘quvchida mantiqiy fikrlash, mustaqil qaror chiqarish, fikrni asoslash kabi sifatlarni mustahkamlaydi;
- til ta’limining asosiy maqsadi — kommunikativ kompetensiyani yanada chuqurlashtiradi;
- o‘quvchining ijodiy tafakkurini va axborotni tahlil qilish madaniyatini shakllantiradi.

Bu natijada o‘quvchi o‘z fikrini ifoda etuvchi emas, fikr ustida fikrlay oluvchi, ya’ni metakognitiv shaxs darajasiga ko‘tariladi. Tanqidiy fikrlashni o‘stirishda yozma va og‘zaki fikr bildirish kompetensiyalarini rivojlantirish — til o‘qitishning zamonaviy paradigmasidir.

O‘zbek olimlarining qarashlari shuni ko‘rsatadiki:

- bu ikki kompetensiya tanqidiy tafakkurning tahliliy (yozma) va kommunikativ (og‘zaki) bosqichlarini tashkil etadi;
- ularni integratsiyalash orqali o‘quvchi bilimni tanqidiy tahlil qilish, o‘z fikrini asoslash va dalillash madaniyatini egallaydi
- bu jarayon o‘quvchini axborot asrida mustaqil, mas’uliyatli va tahliliy fikrlovchi shaxs sifatida shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yo‘ldoshev N. O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
2. Musurmonova O. Til o‘qitish metodikasi va tanqidiy fikrlash kompetensiyasi. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2020.
3. Quronov M. Nutq madaniyati va tafakkur uyg‘unligi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2018.
4. Matchonov S. Ona tili ta’limida kommunikativ yondashuv: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Noshir, 2021.
5. Qo‘chqorova X. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yozma nutqini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: TDPU, 2019.
6. Yo‘ldosheva R. O‘quvchilarning og‘zaki nutqini rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanish. – “Boshlang‘ich ta’lim” jurnali, №3, 2020.
7. G‘aybullayeva N. Tanqidiy fikrlash va mustaqil o‘rganish kompetensiyalarining o‘zaro bog‘liqligi. – “Ta’lim taraqqiyoti” ilmiy jurnali, №2, 2021.
8. Rahmonova M. Ona tili darslarida munozara metodlari orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish. – Toshkent: TDPU, 2022.

9. Abdullaeva S. Til o'rganishda kommunikativ va reflektiv yondashuvlar. – "Filologiya masalalari" jurnali, №4, 2020.
10. Karimova V. Tanqidiy tafakkur psixologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2017
11. Sharopova, Z. (2025). TANQIDIY FIKRLASH VA MUSTAQIL FIKRLASH DIALEKTIKASI. " ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКМЕОЛОГИЯ" международный научно-методический журнал, 4(21).

